

TANITMALAR

Árpád Berta. *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*. Wiesbaden 1996. Harrassowitz Verlag. 698 s. (Turcologica 24. Herausgegeben von Lars Johanson.)

Gunümüz Macar Türkolojisinin önde gelen isimlerinden, Szegeđ Üniversitesi Altaistik bölümü başkanı Berta, değişik konulardaki kıymetli eserleri yanında 1989 yılında yayınlanan *Lautgeschichte der tatarischen Dialekte* (Szegeđ) adlı çalışmasında Eski Tatar ağızları ağının bazı özelliklerini ele almış, günümüz Tatar ağızlarından derlediği verilerden hareketle Tatarca ses tarihini öne çıkarmıştı. Berta'nın Orta Kıpçakça (aşağıda OK) kaynakları incelediği yeni bir çalışması, Harrassowitz yayınevinde Lars Johanson'un sorumlu olduğu son derece dinamik Turcologica serisinin yirmi dördüncü kitabı olarak basıldı. Uzun yıllar süren derleme ve analizlerin semeresi olan ve yazarın daha önceki Eski Tatarca ağız ağının rekonstruksiyonu ile ilgili çalışmalarının bir devamı olarak gördüğü araştırmanın amacı, OK fiilden kelime türetme sistemini, kaynakların yardımıyla göstermektir. Ancak incelemede dikkat her ne kadar OK malzeme üzerindeyse de Kıpçak Türkçesinin günümüzdeki kollarından Tatar, Karaim, Kumuk, Nogay ve Kırgız Türkçeleriyle Oğuzcanın kolları olan Türkiye Türkçesi ve Türkmenceden de malzemeye yer verilir.

Monografi aslında iki büyük kısımdan meydana gelen VII bölümü içine alır. Girişi oluşturan birinci bölümde araştırmanın amacı, OK temel fiillerin bir araya getirilmesindeki prensipler, çalışmanın kurgusu, OK kaynaklar ve kullanılan transliterasyon ile transkripsiyon hakkında bilgi verilir (1-10). Girişi çalışmanın asıl ağırlığını oluşturan, belli ölçütlere uygun 147 OK fiil kökü ve bunlardan türemiş kelimelerin ele alındığı bölüm takip eder (11-498). Bundan sonraki bölümlerde, sırasıyla fiilden isim yapan ekler (499-597), fiilden fiil türeten ekler (601-642), geniş zaman (643-662) ve zarf fiil ekleri (663-672) incelenir. Özet halindeki notlar ise araştırmanın son bölümünü meydana getirir (673-682). Ayrıca kullanılan işaret ve kısaltmalar (683-688), eserde doğrudan alıntı yapılmış çalışmaların yanında, okuyucuya konuyla ilgili daha fazla bilgi vereceğine inanılan kaynakların kaydedildiği bibliyografya (688-696) ile OK fiile gelen yapım eklerinin bir indeksi de (697-698) monografide yer alır.

Araştırmanın temel oluşturan ve belli bir dikkatle kullanılması gereken Orta Kıpçakça terimi altında toplanabilecek dokuz kaynak, Ortaçağda üçyüz yıllık bir dönemde değişik kültür merkezlerinde farklı amaçlarla Latin, Arap ve Kırıl harfleriyle yazılmışlardır. Dil bakımından tabiatıyla yeknesak bir yapıya sahiptirler. Kıpçakça yanında Oğuzca malzeme de bulunduran ve mevcut kaynaklarda haklarında bilgi bulunabileceği için Berta'nın kısaca bahsettiği bu eserlerin en meşhuru, şüphesiz, 14. asrın ikinci yarısından değişik zamanlarda yazılarak sonradan bir araya getirilen, kendi içersinde de karışık iki ağız içine alan *Codex Cumanicus*'tur (aşağıda CC). An-

cak bu eserin de yazılışı ile ilgili önemli sorulara hala cevap bulunamıştır. Bundan başka Berta'nın çalışmasında 14. yüzyılda Suriye'de kaleme alınmış olan *Kitāb bulğat al-muštāk fi luğat at-turk va'lqifcaq* (Bul.), yazarı ve tarihi belli olmayan *Kitāb ad-durra' al-muđi'a fi'l-luğat at-turkīya* (Dur.), 1343 tarihinde Mısır'da yazılmış "anonim" *Tarcumān* (Tar.), 14. yüzyıldan kalma *Kitāb al-idrāk li-lisān al-atrāk* (İd.), 15 asrın başlarında Mısır'da telif edilen *Al-Kavānīn al-kullīya li-dabt al-luğat at-turkīya* (Kav.), 1446-1447 yıllarında Mısır'da yazılmış *Munyatü'l-Ğuzā* (MG), sadece 17 kelimeyi içine alan *Moskauer Polowzische Wörterliste* ile gene 14. yüzyıldan kalma yazarı belli olmayan *Kitāb at-tu'fa az-zakīya fi luğat at-turkīya* (Tuh.) adlı eserlerden malzeme kullanılmıştır.

Sözü edilen kaynaklar fonetik veya fonolojik bir araştırmadan çok morfolojik bir çalışmada kullanılmaya uygundurlar; ancak OK kaynaklar - CC ve MG - dışında kalanlar Berta'nın önsözde belirttiği gibi bu tur bir çalışmada da ancak dikkatli kullanılabilir. Kaynakların çoğu hemen hemen sadece kelime listelerinden ibarettir ve bu yüzden münferit durumlarda, türetme eklerinin morfolojik işlevleri hakkında neredeyse hiç bir bilgi vermezler. Bu yönde sorular sormak ve bunlara cevap verebilmek için, türetme eklerinin sentaktik rollerinin bir analizi gerekir ki bu da metin olmaması yüzünden OK kaynakların çoğu için imkânsızdır (XVII).

Araştırmanın amacı, OK fiilden kelime türetme sistemini, OK kaynakların yardımıyla göstermektir (s. 1). Ancak çalışma, yararlanılan kaynaklarda görülen fiilden kelime türeten bütün eklerin bir dökümü değil, belli bazı sınırlamalarla, kullanılan eklerin sağlam bir incelemesidir. Her ne kadar eklerin tam bir dokumünü vermek son derece cazip görünürse de Berta, araştırmanın planlanmış olan çerçevesini de göz önünde bulundurarak buna girmez. Ama böyle bir incelemenin de değişken morfemlerde değişme yönünü görebilmek ve mumkunse bugünkü durumla karşılaştırmak için ilgi çekici olacağını belirtir.

Berta ele aldığı türetme eklerinin seçiminde belli sınırlamalar koyar ve çalışması boyunca bu sınırlamalara uyar. Bu yüzden eserde OK'da görülen fiille gelen türetme eklerinin hepsini içine alma iddiasında bulunmayarak, kaynaklarda oldukça seyrek görüldüğünden ayrıca araştırılması gereken veya çalışmaya alınmamış ekler olabileceğini belirtir. Zaten Berta, sadece fiilden türemiş kelimelerin incelenmesi ve morfolojinin msl. isim ve fiil çekim ekleri gibi önemli kollarına yer verilmemesi gibi sebeplerle, kitabın kesinlikle OK'nın tarihî morfolojisi olarak görülmemesi gerektiği yönünde okuyucuyu daha başta uyarır (XVII).

OK fiil köklerinin tespitinde müellif dört ölçüt kullanır: 1) İncelemeye - imlâ göz önünde bulundurularak - sadece en güvenilir OK kaynakta, CC'ta bildiğimiz temel şekliyle geçen fiil kökleri dahil edilir. Bunlar aşağı yukarı 200 fiil köküdür. 2) Daha sonra mevcut kaynaklar incelenir ve sadece tespit edilen listede kesin veya ızaflı fiil köklerine indirilebilen gövdeler ele alınır. 3) Bu aşamadan sonra fiillerin bir kısmı incelenmez. OK'da kendisinden türemiş kelimeye rastlanmayan fiiller yanında sadece öbür fiillerle de sıkça görülen alışılmış bir türetme unsuruyla türetilenler de araştırma dışında bırakılır. Bir tek *ko-* fiili, yalnızca OK'da fiil kökü olarak görüldüğü ve açıkça *kon-* fiili ile ilişkili olduğu için burada bir istisna teşkil eder. 4) Bu sınırlamalardan sonra geri kalan 140 fiile rekonstruksiyonu yapılan ve önlerine *kon-* ile bu açıklığa kavuşturulan 7 tane fiil kökü daha ilave edilir. OK kaynaklarda

her ne kadar ayrı bir fiil kökü olarak bulunmasa da ilerdeki analizler için kıymetli ve bazen seyrek kullanılan köklere sahip olmaları ve değişik türden yaygın kelimeler türetebilmeleri durumunda bu yola baş vurulur (2). Bu şekilde tespit edilen fiiller, çalışmanın tek değilse de ana gövdesini oluşturur.

Çalışmanın asıl metnini meydana getiren ikinci bölümde Arap harfleri ile yazılmış Türkçe metinler "kaba" transliterasyon ve transkripsiyonla verilir. Bunlar transliterasyonun normal basılmış versal ile, transkripsiyonunsa italik verilmesi suretiyle birbirlerinden ayrılırlar. Okuyucuya, transliterasyon ve transkripsiyon hakkında bilgi verilen bölümde bunların pratikte nasıl uygulandığı konusunda yeterli açıklama yapılır (s. 7-10).

İncelemeyi oluşturan kısımda her fiil kökü harf sırasına göre ayrı bir alt bölümde incelenir. Transliterasyonda ele alınan fiil kullanılan kaynaklarda nasıl belgelenmiş ise o şekilde, transkripsiyondaysa çoklukla yalnızca kök olarak verilir: msl. ajDY : aĈ-. Fiil kökünün geniş zaman ve/veya zarfîil şekli bir ya da daha fazla kaynaktan geçiyorsa buna işaret edilir. Şayet fiil başka bir kaynaktan metin içerisinde kullanılmışsa, söz konusu örnek cümleler de kaydedilir. Başta aynı zamanda fiil kökünün genellikle fonetik, bazan morfolojik vs. gibi dil özellikleri de incelenir. Kelimenin OK'daki anlamı verilirken (fiil kökü, isim kökleri ve bunlardan türemiş olanlar) kaynakların çeşitli edisyonlarındaki anlamlandırmalardan değil sadece kaynaktan hareket edilir. *Codex Cumanicus* ile ilgili çoğu durumda Grønbech'in *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zur Codex Cumanicus* (Kopenhagen 1942) adlı sözlüğünde teklif ettiği anlamlar korunur. Aynı şekilde *Munyatul Ğuzât* için de çoğu durumda K. Öztöpcü tarafından *Munyatul'-l-Ghuzât. A 14th-Century Mamluk-Kipchak Military Treatise* (Harvard 1989) adıyla neşredilen çalışmada verilen İngilizce anlamlandırmalardan faydalanılır. Memlûklular dönemi öteki OK kaynaklarından alınan kelimeler içinse, Berta, kaynaktan verilen Arapça anlamlar ile bunların Almanca karşılıklarını yazar. Böyle durumlarda kaynakların eski edisyonlarındaki manalandırmalar, Arapça kelimeye daha iyi bir karşılık veya yorum bulunamaması durumunda kullanılır veya daha sık olarak Sir Gerhard Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century-Turkish* (Oxford 1972) adlı meşhur sözlüğündeki anlamları karşılık olarak yazılır. Daha sonra OK kaynaklarda bulunan, incelenmekte olan fiil kökünden türemiş gövdeler alt bölümlerde sırayla verilir. İlk sırada, en azından tespit edilebildiği durumlarda başlık olarak ekin aslı üst-sesbirimi (archephonem) yer alır. Şayet gövdeler farklı morfem varyantlarına sahipse bundan sonra verilirler. Burada aynı zamanda gövdelerle ilgili değişik hususlar ele alınır.

İncelemeye dahil edilmiş kök fiillerden türemiş olan OK kelime şekilleri arasında, sadece fiile değil, aynı zamanda isme de gelenler varsa bunlar da bu kısımda incelenir; ancak fiilden türeme kelimelerin ele alındığı eserde bunlar üzerinde teferuatlı bir şekilde durulmaz. İkinci bölümde baştaki açıklamalardan sonra incelemeye dahil edilen fiillerin teker teker incelendiği alt başlıklarda, OK'ya dair doğrudan eser dahil fiil kökleriyle ilgili olmayan hususlarda da, zaman zaman, bilgi buluruz. Bunlar söz konusu alt başlığın diğer bölümlerinden üç yıldızla ayrılır (msl. 75, 106, 115). Değerlendirilen kaynaklarda Orta Oğuzca sayılabilecek kelime şekillerine de rastla-

nır. Bunlar da araştırmaya dahil edilirler; ama her seferinde ("tkm") kısaltması ile belirtilirler. İncelenen fiil yardımcı fiil olarak kullanılırsa, buna da ayrıca işaret edilir.

Fiilden isim yapım ekleri ve varyantlarının ele alındığı bölümde (499-599) ilk olarak *-(O)k ve *-(X)g eklerinin metinlerdeki durumu, ikisinin yan yana kullanılabilmesi, *-(O)k ile türetilmişler, *-(X)g ile türetilmiş olanlar şeklinde ayrılarak incelenir (500-516). Bunların metinlerdeki durumu, ek unlusunün düşmesi, -Uk, -Ok ve -Xk olarak gerçekleşmesi şeklinde alt bölümlere ayrılarak incelenir. Aynı şekilde ekin ünlüyle biten fiillerden sonraki varyantı *-k'nın gerçekleşmesi de alt bölümlere ayrılarak incelenir. Burada temel varyant -k olmakla birlikte, msl. *kaşuk* (< *kaşı*-) örneğinde olduğu gibi bu ekin kendinden önceki *duz* ünlüyü yuvarlaklaştırması veya ekin - şeklinde sızıcılaştığı da görülür (520 vd.). Ünsüzlerden sonra gelen *-Xg ekinin OK devresinde temsili çoğu durumda -X şeklinde olmakla birlikte -I ve -U olarak da kullanılır. Bu ve önceki ekin ortaya çıkmasında CC'un Alman bölümünde ilgi çekici ipuçları görülür. Çünkü yukarıdaki eklerin önceki varyantı olarak burada -Xw ekıyla karşılaşılr: *sur-uw* vb. Aynı şekilde *Codex*'in bu bölümünde -Ow ekine de rastlanır: *satow* (522 vd.). Ünlülerden sonra gelen *-g eki ise fiil sonundaki ünsüzün türüne göre farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. /A/ ile biten fiillerden sonra -g, -w, -y, \emptyset olabilirken, /I/ ie bitenlerden sonra -g, - \emptyset , -w şeklinde gerçekleşebilmektedir (525 vd.). -(X)m biçiminin ünsüzle biten fiillerden sonraki temel varyantı -Xm şeklindedir. Ama bunun yanında -Xm ~ -Im, ~ -Um, ~ -Im ~ -Um varyantları da görülür; ünlüden sonraki varyantsa -m şeklindedir (527 vd.). Berta ayrıca bu allomorflarının günümüzdeki dağılımı ile ekin görevleri üzerinde de durur (531 vd.). -(X)n ekinin OK devresindeki dağılımı çoklukla ünlü uyumlarına bağlıdır. Çok seyrek olarak aynı ekin -Un varyantına da rastlanıyor (533 vd.). -(X)ş morfemı OK devresinde ünlü uyumlarına bağlı olarak kullanılır. Burada ekin anlam açısından alt guruplarından da bahsedilir (537 vd.). -(X)nç ekine gelince bu ekin ünsüzle biten fiillerden sonraki temel varyantı -Xnç şeklindedir. Diğer taraftan -n sesi ile biten fiillerden sonra ise ek -ç şeklindedir (544). Seyrek kullanılan -(U)t eki ünsüzlerden sonra -Xt, -Ut, unluyle biten fiillerden sonra -t şeklindedir (546 vd.). Bunlardan başka -gXn, -gUç, -gU, -mA, -mAk, -çAk/-çAñ, -gAn, -gAk, -Ak, -mXr, -I, artık üretken olmayan zarfiller, (X)gçI, -gUçI, -dAçI ekleri hakkında eserde mevcut malzmeden hareketle geniş bilgi yer alır. Bu bilgilerde eklerin OK devresindeki dağılımları, ses yapıları, varyantları, yerine göre anlamları, nasıl ortaya çıkmış olabilecekleri gibi konular yanında, eklerin günümüzdeki dağılımı üzerinde de durulur. Eserde her ne kadar isimden isim yapan ekleri ele alınıyorsa da, bu bölümde son olarak -çI eki de incelenir. Bunun sebebi söz konusu ekin -(X)çI ekine çok benzemesi ve ikisini birbirinden ayırmanın her zaman kolay olmamasıdır (598 vd.).

Fiilden fiil türeten ekleri ele aldığı bölümde Berta, önce ettirgenlik ekleri *-tUr-, *-Ur-, *(X)t-, -Ar-, -Xz-, *-gUr-, -gXz- temel varyantları ve allomorflarının OK ve Türkçenin araştırmada göz önünden bulundurulmuş günümüzdeki kollarındaki maceralarını ele alır. Türkçenin değişik kollarında bulunduğu gibi söz konusu ekler son derece karışıktır. Berta'nın incelediği eklerin kullanıma sıklığı çok farklıdır. Bunlardan *-tUr- en sık, -(X)t- ve -Ur- şekillerinden ortaya çıkmış olanlar sıkça, *-Ar-, *-Xz-, *-gUr- ve -gXz- seyrek olarak görülür. Eki esere göre incelemenin uygun bulunduğu durumlarda Berta bunu yapar, aksi taktirde bunların OK'daki görülen

şekilleri topluca ele alınır. Bu yüzden mesela sıkça görülen ve üretken durumdaki *-tUr- eki kaynaklara göre ayrı ayrı incelenir. Msl. CC'un İtalyan (CCI) bölümünde -n- ve -y- ile biten fiillerden sonra -dUr-, diğer durumlarda -tUr- şekli kullanılır. Alman (CCA) bölümünde ise temel varyant olarak -tXr-, -n-, -y-, -w-, -z sık sık -l ile biten fiillerden sonra -dXr kullanılır. Diğer kaynakların çoğunda temel varyantlar yuvrak ünlüyle Kav. ve Tuh. dudak uyumuna göre dört varyanta sahiptir. Değerlendirilen kaynaklar söz konusu özellik açısından iki gruba ayrılır 1) -tXr-: CCA, Kav., Tuh. 2) -tUr- CCI, İd., Tar. ve MG Söz konusu Tatar. Karaim, Kumuk, Nogay ve Kırgız Türkçesindeki durumu da burada ele alınır (609 vd.). Berta, monografisinde işteşlik eki -Xş, dönüşlülük-edilgenlik eki *(X)l-, mediyal, edilgenlik, dönüşlülük eki *(X)n- gibi yaygın ekler yanında, -(X)k- ve -A- ekleri hakkında da malzmeden hareketle açıklamalarda bulunur.

Geniş zaman eklerinin OK dağılımına ayrılan bölümde (643-661), özellikle bu eklerin kaynaklardaki dağılımı hakkında ilgi çekici bilgiler buluruz. Buna göre OK'daki geniş zaman Türkçede genelde olduğu gibi fiil kökünün son sesiyle yakından alakalıdır. Ünlüyle biten fiillerden sonraki geniş zaman eki -r, bazı durumlarda da -ywr'dur. Ünsüzle biten fiillerden sonra ise -Ar, -Xr, -Ur ve -Ir şeklindedir. Yakından bakınca temel varyantlar ve allomorflarının tek ve çok heceli kelimelerden sonra türemiş olup olmadığına bağlı olmaksızın farklı farklı olduğu görülür. Buna göre hece sayısına bağlı olmaksızın ünlüyle biten fiillerden sonra -r gelmektedir. Buna karşılık başla-, de-, oğşa-, yüri-, yumruka- fiillerinden sonra -ywr şekli de kullanılıyor. Ama bu ekin kullanılışındaki sıklık açısından OK kaynaklar birbirlerinden farklıdır. Özellikle İd. ve Tuh.'de ek sıkça, Mgh. yok denecek kadar az geçer, Dur.'da ise hiç kullanılmaz. Ünsüzle biten tek heceli türememiş fiillerin /x, s, w, K, ñ, ç, z, G, y, m, p, n, ş/ seslerinden biriyle bitmeleri durumunda her zaman -Ar varyantı kullanılıyor. /t/ sesi ile biten türememiş tek heceli fiillerden sonra da yat- fiili dışında -Ar varyantı kullanılıyor. Bu fiilden sonra ise -ır eki kullanılıyor (645). /r/ sesinden sonra da genelde -Ar kullanılmakla birlikte, kaynaklardaki durum farklı farklı olduğu için bunların eserlerdeki dağılımını ayrı ayrı ele alınır. Buna göre CCI /r/ sesi ile biten fiillerden sonra 15 defa (15 fiilden sonra) -X, sekiz defa -U, üç defa -Ar, iki defa -Xr (-ur olarak) ve birer kere de -I, -Ur (-ür şeklinde gerçekleşmiş olarak) şeklinde ortaya çıkar. CCA de ise -X eki oniki fiilden sonra, -Ar dört, -I ise iki defa, bir kere de karışık şekilde -Xr ~ -Ur eki bir kere de -Xr (-ur şeklinde gerçekleşerek) görülür. Memluk Türkçesi kaynaklarında ek, /r/ ile biten fiillerden sonra -Ar şeklinde kullanılıyor. Sadece çok seyrek olarak -Ur (İd.), ve -Xr (İd., Bul., MG) şekillerinin geçtiğini görüyoruz. /l/ sesi ile biten fiillerden sonra başka durumlarda alışılmış olan -Ar eki CCA'da sadece iki defa geçer. Bu durumda -Xr eki beş fiil kökünden sonra kullanılıyor (653). İtalyan bölümünde ise geniş zaman ekinin /l/ ile biten beş fiilden sonra -Ar, dört fiilden sonra da -Ur şeklinin kullanıldığını görüyoruz (654). Eldeki belgeler göre, CCI bölümü, -Ar geniş zaman ekinin kullanılmadığı durumlarda ek vokali açısından Alman bölümünden ayrılıyor (655). Bu bölümde tek heceli kelimelerden sonra -Ur kullanılması karakteristiktir. Buna karşılık Alman bölümünde çoğu durumda -Xr geniş zaman eki kullanılıyor. Aynı fark hem /l/ hem de /r/ ile biten fiillerden sonra görülebiliyor. Diğer Memluk kaynaklarında ise /l/ sesinden sonra -Ar şekli de görülmekle birlikte, -Ur veya -Xr ekleri çoğunluktadır (655).

Çok heceli fiillerden sonraki dağılıma gelince, *-Ar* eki alan tek bir fiil bulunmuyor. Bu durumda türememiş fiilden sonra güvenilir kaynaklarda *-ur*, *-ür* olarak gerçekleşen *-Xr* ekinin kullanıldığını görüyoruz (656).

Tek heceli türemiş fiillerden sonra *-Ar* (656) kullanılırken, çok heceli türemiş fiillerden sonra durumu farklıdır. *-(X)ş* eki ile türemiş olan fiillerden sonra, *-Xr*, *-Ur*, *-Ir* şekilleri kullanılıyor. Berta *-Xr* ve *-Ir*'in allomorfları CCA'da her zaman *-ir* olarak kullanılır diyorsa da bir baskı hatası söz konusu değilse beriş-ir örneği bunu desteklemiyor (657). *-Xn-* ile türemiş çok heceli fiillerden sonra da ek İtalyan bölümünde 3 defa *-Ur*, iki defa *-Xr* şeklinin kullanılırken Alman bölümünde beş defa *-Xr* ve bir defa da *-Ir* şeklinde geçer. Memluk Türkçesi kaynaklarında ise *-Xr* ve *-Ur* şekilleri görülüyor (657-658). CCI'de *-(X)l-* ile türemiş olan fiillerle sadece yuvarlak ünlülü geniş zaman ekleri kullanılır, Alman bölümünde ise ek sade keril- fiilinde geçer ve düz ünlülüdür. Sadece Alman bölümünde bir defa *-Xr* şekliyle karşılaşıyoruz (659). MG'ta da ekin vokalı yuvarlaktır. Türemiş çok heceli diğer durumlarda ise eke iki defa *-Ur* ve altı defa da *-Xr* şeklinde rastlıyoruz: Buradaki eklerden sadece birisi, erigir duz ünlülüdür, geri kalanların ünlüleri yuvarlaktır. Buna karşılık CCA'da geniş zaman ekinin ünlü uyumuna bağlı olduğu görülür. Sekiz defa geçen ek, dört defa düz, dört defa da yuvarlak ünlüyle kullanılır (660). Memluk kaynaklarında ise ek her zaman yuvarlak ünlülüdür (661).

Esere bağlı farklılıkları zarffiil eklerinde de buluyoruz. Mesela ünsüzden sonra gelen ek genel olarak *-p* iken bunun Tuh.'de özellikle olumsuz fiillerden sonra *-yXp* şeklinde olduğunu görüyoruz. Aynı ek, seyrek olarak olumlu fiillerden sonra da kullanılabilir (663). Gene İd.'ta ekin *-yUp* şekli kullanılıyor ve bu eserin karakteristik özelliklerinden birisini oluşturuyor. Söz konusu eserin gramer bölümünde söylendiğine göre bu ek *-p* ekinin kullanıldığı yerlerde, yani ünlüyle biten fiillerden sonra kullanılabilir (664). Aynı eserde bir kere de *-yUbAn* şekli kullanılıyor. Buna karşılık ünsüzle biten fiillerin çoğundan sonra *-Xp* ulacının ünlüsü ünlü uyumlarına bağlı olarak kullanılıyor (664 vd.). Seyrek olarak CCA ve MG'da *-Up* şekli kullanılır, çok seyrek olarak da gene aynı eserlerde ek vokalinin dar olduğunu görüyoruz: *-Ip*.

Unlu zarffiil ekleriyle ilgili Berta'nın verdiği bilgilere göre, daha önce bir ünlüyü bünyesinde bulundurmuş olması gereken *-y* eki Tuh. ve CC için tipik iken, İd. ve MGh.'da hiç görülüyor. Buna karşılık seyrek olarak Tuh. ve MGh.da *-yX* ekine rastlandığını yazarken aynı eserler için *-yU* şeklinin tipik olduğunu belirtir (669). Ayrıca olumsuz fiillerden sonra *-yXn* eki MGh., İd. ve CC'da sıkça kullanılıyor. Ünsüzle biten fiillerden sonraki ekde ise çoklukla *-A* ile çok seyrek olarak OK için pek alışılmış olmayan *-X* ekiyle karşı karşıya geliyoruz. Ayrıca MGh. ve Id. da seyrek olarak *-U* şekli de bulunur (672).

Berta'nın çalışmasında kaynak olarak kullandığı OK devresine ait eserlerde, belli dil özelliklerinin eserlerden birine has olduğu, kaynakların değişik özellikler açısından birbirinden ayrıldığı görülür ki bu özellikler sayesinde OK devresinin ağzlarını ortaya çıkarmak mümkün olabilir. Ancak Berta'nın yazdığı gibi (673) bunun için diğer dil özelliklerinin de araştırılması gerekir. Berta çalışmasının sonunda Kıpçak ağzlarının sınıflandırılmasında faydalanılabilecek bazı özelliklere işaret eder. Buna göre /A/ ile biten bir heceden sonra gelen *Ok üstbiriminin uç varyantına rast-

lanır. Tuh. için karakteristik olan *-Xq*, *CCİ*, *Tar.*, ve *İd.* için karakteristik olan *-Wq*, ve *CCA*'da görülen bu ikisini aynı oranda kullanılması. Bundan başka sondaki sesin *CC*'un her iki bölümünde de sızıcılaşması da gösterilebilir. Bu özellik *CC*'u öteki eserlerden ayırır ve bu yönüyle sınıflandırma denemesini biraz daha keskinleştirebilir. Sınıflandırmada kullanılabilir ikinci özellik **(X)g*. Buna göre *CCA*'da *-X* yanında *-Xw* ve *-Ow* şekillerine de sahiptir. Bunlardan ikinci */A/* sesine sahip bir heceden sonra gelmek şeklinde pozisyona bağlı kullanılıyor. *OK* bu ölçüt yardımıyla sadece iki guruba ayrılıyor (675). Sınıflandırmada kullanılabilir üçüncü ölçüt **-Xgç/* ekidir. Bu sadece iki ağız gurubunun tespitine imkan sağlıyor. Bundan başka yazar, **-tUr-* ve **-Ur-*, ünlü ile biten fiillerden sonraki geniş zaman eki, *-r* sesiyle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin tıpkı şekli, ünsüzle biten fiillerden sonra *-ip* zarfının varyantları ve ünlüyle biten fiillerden sonra ulaç eklerini de o dönemin ağızlarının tespitinde kullanılabilir ölçütler arasında verir ve bunların kullanılmasıyla ortaya çıkan dağılımı tabloyla gösterir (681). Sonuç olarak Berta *OK* kanyaklardan sadece dördünün tespit edilen ölçütler açısından araştırılabileceğini dile getirir: *CC*'un her iki bölümü, *Tuh.* ve *İd.* ölçütlerin tahlili neticesinde Berta her ne kadar tespit edilen özellikler yetersiz ise de bunun *OK*'nın değişik ağızlardan meydana geldiğini gösterdiğini belirtir. Meseleye dar bir açıdan bakınca, her *OK* kaynağın kendine has başka bir ağız temsil ettiği söylenebilir. Ancak bu tip yargılar için Berta'nın dediği gibi henüz erkendir.

Berta uzun yıllar süren derleme ve analiz çalışmaları neticesinde, son derece titiz bir şekilde, malzemen kopmadan Türk diliyle uğraşanların güvenerek kullanabileceği bir baş ucu eseri ortaya koymak suretiyle Türkolojideki bir gediği kapatmış oldu. Ele alınan konularla ilgili kaynaklardaki durum, zaman zaman ilmi bir araştırmada olması gerekenden fazla rastlanan "bazen, kimi zaman" gibi muğlak sözlere yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkar. Eser, konu edilen fiiller ve eklerin temel alınan kaynaklarda ve Kıpçakçanın bugünkü kollarındaki gerçek durumu hakkında kesin bilgiler verir. Ama inceleme aynı zamanda Orta Kıpçakça ağızları hakkında kıymetli bir ön çalışma durumundadır. Bu önemli eserin ileride Türkçenin başka kolları için yapılacak araştırmalara örnek teşkil edeceğinden ve ayrıca kelime türetmeyle ilgilenen her Türkologun baş vurma ihtiyacı duyacağından eminiz. İnsan fiillerle ilgili böyle bir eser eline alınca ister istemez, acaba benzer bir çalışma isim kökleri için yapılamaz mı, sorusunu sormadan edemiyor.

Nurettin DEMİR

Symbolae Turcologicae: Studies in Honour of Lars Johanson On his Sixtieth Birthday 8 March 1996. Edited by Árpád Berta, Bernt Brendemoen and Claus Schönig (Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions Vol. 6) ISSN 1100-0333, Uppsala. 246 sayfa.

Türkolojinin seçkin bilim adamlarından olan Lars Johanson'a doğumunun altmışıncı yıl dönümü için armağan olarak hazırlanan ve İstanbul'daki İsveç Araştırma Enstitüsü'nün serisinden çıkan bu eser birbirinden değerli yirmi beş makale ve Johanson'un eserlerinin bir bibliyografyasını içermektedir. Eserdeki makalelerin on üçü Almanca, on biri İngilizce ve biri Rusçadır.